

APSTĀKĻU IZMAIŅU KLAUZULA KĀ IZŅĒMUMS NO *PACTA SUNT SERVANDA* PRINCIPA

Abstract

Title of the article: Hardship as exception of the principle *pacta sunt servanda*.

By examining historical evolution of Latvian contract law and setting the improvement of Latvia's legal regulation of contract law as the main objective, the analysis of the different legal concepts is provided within the scope of the article along with recommendations how to improve the regulation of Latvia's general contract law. Although amendments to the Civil law are made during the past years, thereby improving the legal regulation of contract law, there are still numerous legal issues that have not been settled by the law, which give rise not only to complications of theoretical, but also of practical nature. The article encompasses scientific insight into the most topical and problematic issues of Latvia's contract law dedicating particular attention to such contemporary legal remedy as clause of changed circumstances. The aforementioned legal concept is analyzed from the viewpoint of Latvia and other states, furthermore - specific recommendations are provided in regard to improvement of the legal regulation.

Atslēgas vārdi: *apstākļu izmaiņu klauzula, pacta sunt servanda princips, nepārvarama vara, izņēmumi no līguma saistošā spēka, Civillikuma un līgumtiesību modernizācija*

Tiesību zinātnē pastāv doktrīna, saskaņā ar kuru personai neiestājas civiltiesiskā atbildība par līguma neizpildi. Šīs doktrīnas pamatā saduras divi principi. Viens princips nosaka līguma saistošo spēku (*pacta sunt servanda*), saskaņā ar kuru līgumi jāpilda, neskatoties uz jebkādu apstākļu izmaiņu pēc līguma noslēgšanas, savukārt otrs – līguma mērķa princips, t.i., ka puses, slēdzot līgumu, ir stājušas tiesiskajās attiecībās, ņemot vērā tos apstākļus, kādi bija līguma noslēgšanas brīdī, nevis vēlākos apstākļus (*rebus sic stantibus*) (Treitel 1994: 1). Tiesību teorijā atzīts, ka atsevišķos gadījumos pastāv izņēmumi no līguma izpildes pienākuma. Tomēr jāpastāv noteiktiem apstākļiem, kuriem iestājoties, puse var atsaukties uz šo doktrīnu un turpmāk nepildīt ar līgumu uzņemtās saistības.

Skatoties no vēsturiskā aspekta, jāsecina, ka romiešu tiesībās nebija ietverta klauzula *rebus stic stantibus*, tomēr tās pamatojumu atrada jurists Afrikāns (*L.38.pr.D. de Solution; Ius et libertionibus 46.3*), norādot, ka „ja kāds dabū apsolījumu, lai viņam tiktu kaut kas dots, tad tikai tādā gadījumā būtu pareizi spriest, ka trešām personām jāmaksā viņam, kad pēdējais paliktu tādos pašos apstākļos, kādos bija, kad stipulācija [līguma noslēgšana] notika” (Grīns 1935: 10).

Latvijas līgumtiesības, līdzīgi kā, piemēram, Čehijā, bet atšķirībā no kaimiņvalstīm – Lietuvas un Igaunijas, kā arī virkni Rietumeiropas valstu, nav sastopama apstākļu izmaiņas klauzulas tiesiskā reglamentācija, ievērojot, ka Čehijā šis jautājums potenciāli varētu tikt risināts ar labas ticības principa starpniecību (Tichy 2010).

Vēsturiski klauzulu, kas dot tiesības zināmos apstākļos atkāpties no līguma absolūtā spēka

principa, neatzina, jo tas bija saistīts ar dabisko tiesību skolu, kura apgalvoja, ka klauzula traucē kā tiesību sistēmai, tā arī saimnieciskai dzīvei, jo ar tās palīdzību varot apstrīdēt jebkuru līgumu. Izmaiņas šajā uzskatā izraisīja vienīgi Pirmais pasaules karš, kuram iestājoties, tika pieņemts tā saucamais *Loi faillot* princips, kas noteica, ka attiecībā uz tirdznieciskiem darījumiem, kas noslēgti līdz 1914.gada 1.augustam, atļauj līgumslēdzēju pusei atlikt līguma izpildīšanu vai arī atteikties no tā, ja tā spēj pierādīt, ka līguma vēlākai izpildei zudīs jēga. Līdzīgs uzskats pastāvēja arī Krievijā. 1899.gada Civilkodeksa projekta II daļas 92.pants noteica, ka „apstākļu pārmaiņa, pat tik svarīga, ka kontrahenti, ja viņi būtu to paredzējuši, nebūtu līgumu slēguši, saskaņā ar vispārīgo likumu neder par pamatu līguma atcelšanai” (Grīns 1935: 12).

Ar laiku, attīstoties industriālais sabiedrībai, kur arvien lielāku lomu ieņem zinātniskie sasniegumi, radās situācijas, kad līdzējs nevarēja atsaukties uz nepārvaramu varu (šķērslī) sakarā ar līguma izpildi, jo zinātne samazināja to šķēršļu daudzumu, kuri nav pārvarami. Piemēram, ja agrāk zibens spēriens būtu uzskatāms par nepārvaramu varu, tad mūsdienās šis šķērslis lielākoties gadījumu ir pārvarams ar zibens novedēja palīdzību. Ja agrākos laikos plūdi bija nepārvarama vara, tad mūsdienās pastāv tehnoloģijas, kas ļauj teorētiski atsevišķus rajonus norobežot ar aizsargvalņiem. Tādējādi, pateicoties zinātniskai attīstībai, arvien mazāk ir tādi šķēršļi, kuri nav pārvarami. Ņemot vērā, ka viena no nepārvaramas varas konstatēšanas pazīmēm ir apstākļi, ka radīto šķērslī nevar pārvarēt (Bitāns 1997: 108), tad visos tajos gadījumos, kad šķērslī var pārvarēt, atsaukšanās uz nepārvaramas varas klauzulu, nav iespējama. Kaut arī radušais apgrūtinājums līdzējam izpildīt līgumu ir ik pat liels, cik nepārvaramas varas gadījumā.

Ņemot vērā šo situāciju Eiropas līgumtiesības laika gaitā ieviesa apstākļu izmaiņu klauzulu, kas atsevišķos gadījumos mīkstina *pacta sunt servanda* principu. To apliecina arī pēdējie līgumtiesību principus saturtošie zinātniskie darbi, kā, piemēram, Eiropas līgumtiesību principi (Principles of European Contract Law 2000), UNIDROIT principi (1994.gada UNIDROIT starptautisko komercilīgumu principi 2000: 166-187), Eiropas Kopējais modelis (pieejams:http://ec.europa.eu/consumers/rights/contract_law_en.htm) (angl.val.- *draft of common frame of references*) u.c.

Viens no mūsdienu Eiropas līgumtiesību domas atspoguļotājiem ir jāmin Eiropas līgumtiesību principi (ELTP). Eiropas līgumtiesību principu abas daļas pirmo reizi tika publicētas 1999.gadā (Principles of European Contract Law 2000), kad sabiedrībai tika piedāvāts apspriest vairāk nekā 20 tiesību zinātnieku izstrādātos Eiropas līgumtiesību principus, kuru pamatā ir ņemtas ES dalībvalstu tiesību sistēmu normas. ELTP ievadā izstrādātāji ir uzsvēruši, ka to mērķis ir radīt moderno Eiropas *lex mercatoria* (termina skaidrojums:

Lejnieks 1999: 76; Sattar 1999: 13), kas tiktu piemērots visā ES vienveidīgi.

Daudzos Eiropas valstu kodeksos ir ietverts ļoti līdzīgs regulējums kā ELTP 6:111.pantā – personai ir pienākums izpildīt savas saistības pat gadījumā, ja izpilde ir kļuvusi daudz apgrūtinošāka izpildes veikšanas izmaksu pieaugšanas dēļ vai arī izpildes ieguvuma samazināšanās dēļ. Tomēr ELTP panta otrā daļa paredz izņēmumu no šā noteikuma, nosakot, ka gadījumā, ja saistību izpilde kļūst pārmērīgi apgrūtinoša sakarā ar apstākļu izmaiņām (Grīns 1935: 10), pusēm ir pienākums veikt pārrunas, lai izmainītu līgumu vai to izbeigtu. Kā priekšnoteikumi, lai tiesību aizskārējs varētu izmantot šo civiltiesisko aizsardzības līdzekli, ELTP 6:111 (2).pantā ir noteikti sekojoši apstākļi:

- a) apstākļu izmaiņa notika pēc līguma noslēgšanas,
- b) apstākļu izmaiņu nevarēja paredzēt līguma slēgšanas brīdī,
- c) tiesību aizskārējs nebija uzņēmies apstākļu izmaiņu risku.

Savukārt, ja puses nespēj panākt vienošanos par līguma izmaiņām vai tā izbeigšanu, jautājuma izlemšana tiek nodota tiesai, kurai ir jāizlemj, vai nu izbeigt līgumu, nosakot tā beigu datumu, vai arī pārveidot līgumu, vienlīdzīgi sadalot ieguvumus un zaudējumus starp pusēm apstākļu izmaiņu dēļ. Bez tam papildus tiesa var nolemt atlīdzināt pusei zaudējumus, ko tā cietusi, ja otra puse atteikusies no sarunām vai arī pārtraukusi tās pretēji labai ticībai un godīgai rīcībai.

Līdzīgu regulējumu satur lielākā daļa Eiropas valstu normatīvo aktu (Principles of European Contract Law 2000: 328), paredzot mehānismu, ar kura palīdzību tiek mainīta netaisnīgā situācija pret vienu vai abām līgumslēdzēju pusēm, kas radusies apstākļu izmaiņu dēļ, kurus neviena no pusēm nevarēja paredzēt līguma slēgšanas brīdī (Principles of European Contract Law 2000: 323).

Iemesls noteikt šādu izņēmumu (klauzulu) tiek saistīts ar apstākli, ka saistību tiesībās pušu savstarpējās attiecības nedrīkst iziet ārpus taisnīguma robežām (Force Majeure and Hardship 1985: 8-25), t.i., formāla teorija par līguma saistošo spēku neatkarīgi no sekām, nedrīkst būt svarīgāka par taisnīguma nodrošināšanu, jo, kā jau iepriekš minēts, tiesību mērķis ir aizstāvēt personas intereses tās līdztiesīgajās attiecībās ar citām personām (Briede 1999: 45). Savukārt otrs arguments par labu šai klauzulai tiesību teorijā (Principles of European Contract Law 2000: 323) tiek minēts tas, ka nav iespējams uzņemties risku (apstākļu izmaiņu risku), kuru nav iespējams paredzēt.

Apstākļu izmaiņu klauzula ir līdzīga zaudējumu paredzamības klauzulai, kuru abu pamatā ir viena pamatnostādne – no personas nevar prasīt pildīt saistību, kuras saturu tā nevarēja paredzēt līguma slēgšanas laikā.

Vadoties no šīs pamatnostādnes, jāatzīmē, ka persona nevarēs atsaukties uz apstākļu izmaiņas

klauzulu, ja apstākļu izmaiņu pamatā ir pašas personas darbības vai subjektīvā neiespējamība¹. To nosaka ar testu, kura laikā tiesnesis pārbauda, vai iestājušās apstākļu izmaiņas ir objektīvas, t.i., vai tiesību pārkāpēja vietā ieliekot jebkuru citu sabiedrības locekli, apstākļu izmaiņu ietekme būtu tādi pati kā konkrētajam tiesību pārkāpējam, t.i., ka līguma izpildījuma saturs ir objektīvi mainījies neatkarīgi no līdzēja subjekta. Tomēr jāatzīmē, ka neiespējamība šīs klauzulas izpratnē nav vienādojama ar saistības izpildes neiespējamību (nepārvarams šķērslis). Atšķirībā starp abām neiespējamībām ir tā, ka nepārvarama šķēršļa gadījumā saistību nav iespējams izpildīt vispār, kamēr otrajā gadījumā saistības izpilde ir iespējama, taču tā ir pārlieku apgrūtināša un netaisnīga. Robežu starp situāciju, kad saistību izpilde nav iespējama objektīva šķēršļa dēļ (nepārvarams šķērslis), un kad tā ir neiespējama, jo tas prasītu pārlieku lielus resursus no debitora, var noteikt tikai tiesa (Principles of European Contract Law 2000: 324).

Svarīgi atzīmēt, ka apstākļu izmaiņu klauzula nav pielietojama, personai uzņemoties dabisko līguma izdevīguma risku. Piemēram, persona nevar prasīt uzsākt pārrunas par līguma izmaiņām, ja importētāja iepirkta precei nav pieprasījuma vietējā tirgū vai arī tirgū ir palielinājusies konkurence, kuru nevarēja paredzēt.

Tā kā likumā nav iespējams paredzēt tos apstākļus, kuriem iestājoties, līguma izpilde kļūst pārlieku apgrūtināša, kā arī nav iespējams konkrēti noteikt otras puses civiltiesiskos aizsardzības līdzekļus, tad ETLP paredz plašu un elastīgu pieeju šīs problēmas risināšanā, nosakot, ka pusēm ir jāveic pārrunas un jāvienojas par līguma izmaiņām, ņemot vērā iestājušos jaunus apstākļus.

Svarīgi ir atzīmēt, ka ELTP 6:111.pants nav imperatīva norma, kas nozīmē, ka puses var ietvert līgumā, ka līguma saistošais spēks nemainās pat tad, ja līguma izpilde kļūst pārlieku apgrūtināta un neizdevīga.

Apkopojot tiesību literatūrā teikto (Strazds 2010: 22), jāsecina, ka analizētie trīs tiesību akti – Kopējais modelis, UNIDROIT principi un ELTP un izvirza šādas pazīmes attiecībā uz apstākļu izmaiņu:

- 1) apstākļu izmaiņas rašanās un tās rašanās laiks – apstākļu izmaiņas rodas tikai pēc tam, kad līgums starp pusēm jau noslēgts;
- 2) pārmērīgs apgrūtinājums jeb būtiski mainījies pušu pienākumu un tiesību apjoma līdzsvars;
- 3) neparedzamība – līdzēji nav šādu apstākļu izmaiņu paredzējuši līgumā vai tie nevarēja šādas apstākļu izmaiņu objektīvi paredzēt;
- 4) līdzējs nav uzņēmis šāda apstākļa izmaiņu risku;
- 5) līdzējs, kurš atsaucas uz pārmērīgu apgrūtinājumu nekontrolē radušos apstākļus

(minētais regulējums ietverts tikai UNIDROIT principos).

Analizējot Latvijas Civillikuma regulējumu, jāsecina, ka tā kā tas stingri pieturas pie līguma saistošā spēka principa, kas nosaka, ka līgumi ir jāpilda neatkarīgi no vēlākām grūtībām (CL 1587.pants), tad līdzīgu regulējumu, kā ELTP 6:111.pantā, Latvijas tiesības neparedz.

Kā viens no būtiskākajiem Latvijas līgumtiesību aktiem, kurā ietvertais regulējums ir vērsts uz līgumtiesību modernizāciju un harmonizāciju ar galvenajiem Eiropas līgumtiesību unifikācijas aktiem, kā, piemēram, Eiropas līgumtiesību principi, UNIDROIT principi un Kopējais modelis (*Draft Common Frame of Reference* – angļu val.), ir jāizceļ 2009.gada 4.jūnija grozījumi Civillikumā, kas stājās spēkā ar 2009.gada 1.jūliju un kuros tika veikta virkne izmaiņu tiesiskajā regulējumā, skarot līguma noslēgšanas starp klātneesošiem līdzējiem, pārmērīga līgumsoda samazinājuma un zaudējumu paredzamības tiesiskos aspektus. Tomēr, neskatoties uz šiem veiktajiem grozījumiem, tie nenodrošina Civillikuma pilnīgu modernizāciju un arī turpmāk ir nepieciešams veikt līgumtiesību regulējuma uzlabošanu, papildinot Civillikumu ar moderniem, citās valstīs jau atzītiem līgumtiesību principiem, it sevišķi jauna civiltiesiskā aizsardzības līdzekļa noteikšanu apstākļu izmaiņu gadījumā.

Lai arī Latvijas līgumtiesībās bija plānots ieviest grozījumus, par pamatu ņemot ELTP nostiprināto tiesisko regulējumu (Principles of European Contract Law 2000: 324), ietverot apstākļu izmaiņas tiesisko reglamentāciju, cita starpā saturiski grozot Civillikuma 1587.pantu, minēto grozījumu ietvaros apstākļu izmaiņas klauzulas tiesiskā reglamentācija nepiedzīvoja tās ietveršanu Civillikumā, bet tika izņemta no Civillikuma grozījumu projekta, izejot savu ceļu cauri likumprojekta lasījumiem Saeimā. Sākotnējais Civillikuma grozījumu projekts paredzēja šādu tiesisko regulējumu izteikt šādā Civillikuma 1587.panta redakcijā:

„Tiesiski noslēgts līgums uzliek līdzējam pienākumu izpildīt apsollīto un nedod vienai pusei tiesību atkāpties no līguma, kaut arī atlīdzinot otram zaudējumus. Saistība jāizpilda pat tad, ja tā kļuvusi apgrūtinošāka vai nu tāpēc, ka pieauguši izpildīšanas izdevumi, vai arī tāpēc, ka samazinājies ieguvums no izpildīšanas.

Ja saistību izpilde kļuvusi pārmērīgi apgrūtinoša sakarā ar objektīvām apstākļu izmaiņām, līdzējiem ir pienākums veikt pārrunas, lai grozītu līgumu vai to izbeigtu. Līdzējs var atsaukties uz apstākļu izmaiņām, ja:

- 1) apstākļu izmaiņas notikušas pēc līguma noslēgšanas;*
- 2) līdzējs līguma slēgšanas brīdī nevarēja paredzēt apstākļu izmaiņas;*
- 3) līdzējs nav uzņēmis apstākļu izmaiņas risku.*

Ja līdzēji saprātīgā laikā nespēj panākt vienošanos par līguma grozījumiem vai tā izbeigšanu, jebkurš no līdzējiem ir tiesīgs prasīt tiesai:

1) izbeigt līgumu, nosakot izbeigšanas datumu;

2) grozīt līgumu, nosakot apstākļu izmaiņu radīto zaudējumu un ieguvumu taisnīgu sadalījumu.

Papildus tiesa var uzlikt par pienākumu atlīdzināt pusei zaudējumus, ko tā cietusi, ja otra puse atteikusies no sarunām vai arī pārtraukusi tās pretēji labai ticībai.”

Apstākļu izmaiņas klauzulas ieviešana Latvijas līgumtiesībās, cita starpā, sastapās ar ievērojamu pretestību no Latvijas komercbanku (tās asociācijas personā) puses.² Ir saprotama iesaistīto pušu neapmierinātība, jo šādi grozījumi varētu tikt interpretēti kā papildus tiesiska pamata došana negodprātīgiem līdzējiem izvairīties no ar līgumu uzņemto saistību izpildes. Tomēr situācija nav vērtējama viennozīmīgi. Jautājums par to, kāds ir pārmērīga apgrūtinājuma saturs un vai ir iestājušies pārējie priekšnoteikumi, kas izvirzīti apstākļu izmaiņas klauzulas piemērošanai, būtu jāanalizē kontekstā ar citām tiesību normām, tajā skaitā Civillikuma 1.pantu, kurā ietverts labas ticības princips. Pie tam jāņem vērā, ka viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc komercbankas iebilda pret šāda regulējuma nepieciešamību, bija apstākļi jeb bažas, ka globālā ekonomiskā krīze varētu tikt izmantota kā formāls pārmērīga apgrūtinājuma pamats, attaisnojot kredītņēmēju saistību nepildīšanu pret aizdevējiem. Taču ir nepareizi uzskatīt, ka tiesas, saskaņā ar kuru praksi līguma izpilde ir konsekventi tikusi vērtēta caur *pacta sunt servanda* principa prizmu, mainoties tiesiskajam regulējumam, ietverot likumā apstākļu izmaiņas klauzulu, sāks lielākajā daļā saistību nepildīšanas gadījumu saskatīt attaisnojumu, kas pamatots ar pārmērīga apgrūtinājuma iestāšanos, tādējādi ļaujot attiecīgajai pusei nepildīt ar līgumu uzņemtos pienākumus. Apstākļu izmaiņas klauzulas piemērošanai ir nepieciešama virknes citu kritēriju izpildīšanās, tajā skaitā, lai apstākļu izmaiņas paredzamība būtu objektīvi neiespējama, ko konkrētajā gadījumā nevarētu teikt par ekonomiskās krīzes iestāšanos, jo situācija drīzāk ir saistīta ar kredītņēmēju vieglprātīgu attieksmi pret kredītsaistībām un nepamatotu paļaušanos uz ekonomiskās situācijas konsekventu uzlabošanos vai vismaz nemainību. Tāpat aizdevuma līgumu izpildes apgrūtinājums nav objektīvs šķērslis, bet gan atkarīgs no līdzēja finanšu iespējām, kas ir paša subjekta tiešās ietekmes elements.

Jautājumus, kas saistīti ar neparedzētu apstākļu rašanos, Latvijas tiesas šobrīd risina atbildības par zaudējumiem vai nepienācīgu saistību izpildi kontekstā, pamatā izmantojot Civillikuma 1657.pantā un 1773.pantā ietverto regulējumu, kas izņēmuma gadījumos (nepārvarama vara, nejaušība, citi saistību nepienācīgu izpildi attaisnojoši apstākļi) atbrīvo vainīgo pārkāpēju no atbildības.

Vienīgais Latvijas normatīvais akts, kurā izņēmuma kārtā ir ietverta apstākļu izmaiņu klauzula, ir jāmin Komerclikuma 478.pants³, kas regulē franšīzes līgumu. Nav īsti skaidrs,

kāpēc minētais līguma veids ir izpelnījies īpašu uzmanību no likumdevēja puses, jo ne līzinga, ne faktoringa līgumu regulējums nesatur šādu civiltiesisko aizsardzības līdzekli.

Tādējādi Komerclikumā ietvertais regulējums attiecībā uz apstākļu izmaiņām ir nepietiekams, jo izņēmuma kārtā ticis attiecināts tikai uz franšīzes līguma tiesisko regulējumu, tādējādi nepamatoti radot franšīzes līguma tiesiskajam regulējumam priekšrocības attiecībā pret citiem līgumu veidiem.

Apstākļu izmaiņas klauzulas ietveršanas Civillikumā nepieciešamību nemaina tas apstākļi, ka likumdevējs ir noraidījis plānotos Civillikuma grozījumus to sākotnējā redakcijā, jo grozījumu nepieņemšana neizmaina esošo Civillikuma Saistību daļas regulējumu, kā arī neatceļ labas ticības principu, kas ietverts likuma 1.pantā. Tāpat jāatzīmē, ka paša likumprojekta apspriešanas gaita norāda uz to, ka likumdevējs nevienojās par pieņemamu normas redakciju – priekšlikums grozīt CL 1587.pantu papildinot to ar ELTP 6:111 paragrāfa normām konceptuāli tika atbalstīts pirmajā lasījumā, piedzīvoja ievērojamas izmaiņas uz otro lasījumu, un visbeidzot pēdējā lasījumā tika svītrots no likumprojekta. Tādējādi, neskatoties uz to, ka Civillikuma grozījumu galīgajā un Saeimā pieņemtajā redakcijā atšķirībā no to sākotnējā projekta apstākļu izmaiņas klauzula netika ietverta, pie šī jautājuma nākotnē noteiktu būtu iespējami ātri jāatgriežas vēlreiz, izvirzot apstākļu izmaiņas klauzulas ietveršanu par tuvāko likumdevēja un tiesību zinātnieku uzdevumu, nodrošinot Latvijas līgumtiesību atbilstību modernākajām Eiropas tiesību tendencēm, kas nodrošina taisnīgu principa *pacta sunt servanda* piemērošanu.

Bibliogrāfija

Literatūras avoti:

1. Bitāns A (1997) Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Izdevniecība AGB, Rīga, 1997.
2. Briede J (1999) Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums. Prof. E.Meļķiša redakcijā. A/S "Poligrāfists", Tiesu namu aģentūra.
3. Grīns J (1935) Clausula rebus sic stantibus vispārīgās un mūsu civiltiesībās. Valters un Rapa, Rīga.
4. Force Majeure and Hardship (1985) ICC Publishing S.A. Paris.
5. Kopējais modelis (projekts) Internets: http://ec.europa.eu/consumers/rights/contract_law_en.htm [2011.05.02.]
6. Lejnieks M (1999) Vai pastāv *lex mercatoria*? Likums un Tiesības, Nr.3
7. Principles of European Contract Law (2000) Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesors Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston.
8. Sattar Imtyaz M (1999) The UNIDROIT principles of international commercial contracts and the Vienna Sales convention: competing or completing „Lex Mercatoria”? International Trade and Business Law Annual. London: Cavendish Publishing, Volume IV.
9. Strazds A (2010) Apstākļu izmaiņas klauzula Latvijas līgumtiesībās. Bakalaura darbs, Latvijas Universitāte.

10. Treitel G.H. (1994) Frustration and Force Majeure. Sweet & Maxwell. London.
11. 1994.gada UNIDROIT Starptautisko komercīgu principu (2000) Mūsdienu starptautiskās un tirdzniecības tiesības. Starptautiskais civilprocess. Dokumentu krājums. AGB, Rīga.

Normatīvie akti:

1. LR Komerclikums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2000. 4.maijs. 478.pants.
2. LR Civillikums. 28.01.1937. Ziņotājs, 29, 30.07.1992.
3. Likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”. Ziņotājs, 29, 30.07.1992.
4. Likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, 35, 08.06.1993.
5. Likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”. Ziņotājs, 1, 14.01.1993.
6. Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2009. 17.jūnijs, Nr.94 (4080).
7. Grozījumi Latvijas Republikas Civillikumā. Likumprojekts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/F6A7D8A3C318EE1DC2257386004EF3D8?OpenDocument> [2011.08.16.]

¹ Persona nevarēs atsaukties uz apstākļu izmaiņu klauzulu kā saistības neizpildes iemeslu, pamatojoties uz to, ka tās komercdarbība nenorit tik labi, kā bija plānots un tādēļ viņa nevarēja paredzēt, ka būs naudas līdzekļu trūkums, lai izpildītu saistības. Atsaukšanās uz šo klauzulu nav iespējama pat tad, ja personai saistību izpilde kļūst pārlietu apgrūtināša.

² Kritizē Saeimā virzītos Civillikuma grozījumus. Pieejams: <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/221986> [2011.05.03.].

³ Komerclikums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2000. 4.maijs. 478.pants. Franšīzes līguma sekas:

- (1) Tiesīgi noslēgts franšīzes līgums uzliek līdzējiem pienākumu izpildīt apsolīto. Jebkurš no līdzējiem ir tiesīgs izbeigt franšīzes līgumu likumā vai franšīzes līgumā noteiktajos gadījumos un kārtībā.
- (2) Līdzēji var vienpusēji atkāpties no franšīzes līguma, ja saistību izpilde kļuvusi pārmērīgi apgrūtināša sakarā ar objektīvu apstākļu izmaiņām vai ja pirms franšīzes līguma noslēgšanas līdzējs ir sniedzis nepatiesas ziņas par apstākļiem, kuriem ir būtiska nozīme, slēdzot franšīzes līgumu.
- (3) Ja saistību izpilde kļuvusi pārmērīgi apgrūtināša sakarā ar objektīvām apstākļu izmaiņām, līdzējiem ir pienākums veikt pārrunas, lai grozītu līgumu vai to izbeigtu. Līdzējs var atsaukties uz objektīvām apstākļu izmaiņām, ja:
 - 1) apstākļu izmaiņas notikušas pēc franšīzes līguma noslēgšanas;
 - 2) līdzējs franšīzes līguma slēgšanas brīdī nevarēja paredzēt apstākļu izmaiņas;
 - 3) līdzējs nav uzņēmies apstākļu izmaiņas risku.
- (4) Ja līdzēji mēneša laikā nespēj panākt vienošanos par franšīzes līguma grozījumiem vai tā izbeigšanu, jebkurš no līdzējiem ir tiesīgs prasīt, lai tiesa:
 - 1) izbeidz līgumu, nosakot izbeigšanas datumu;
 - 2) groza līgumu, nosakot apstākļu izmaiņu radīto zaudējumu un ieguvumu taisnīgu sadalījumu.